

NEMŠKA OPERA V LJUBLJANI OD LETA 1861 DO 1875

Jože Sivec (Ljubljana)

Ko je jeseni leta 1861 prišlo ljubljansko Stanovsko gledališče pod upravo deželnega odbora in dobilo naziv Deželno gledališče, se z novo upravo način umetniškega dela gledališča ni spremenil. Le-to še vedno ni imelo stalnega pevskega in igralskega ansambla, ampak je bilo tudi naprej odvisno od tujih nemških družb, ki so se izmenjavale iz leta v leto ali v razdobju nekaj sezon. Njihovo uspevanje pa je z naraščajočim zaostrovanjem nacionalnega vprašanja v mestu, kjer je imelo slovensko prebivalstvo močno večino, postajalo vse bolj problematično.¹

S sezono 1861/62 se pojavi v razvoju operne poustvarjalnosti nekdanje kranjske prestolnice spet daljši zastoj, ki traja vse do leta 1865.² Po porazu Avstrije v vojni s Piemontom in Napoleonom III. leta 1859 so se gospodarske razmere v državi znatno poslabšale, subvencija, ki jo je dajal impresarijem deželni odbor, pa je bila še zlasti spričo vedno večje draginje za vzdrževanje opere premajhna.³ Tako se je glasbeni spored Deželnega gledališča v omejenem obdobju pretežno omejeval na uprizarjanje umetniško docela nepomembnih igrokazov s petjem. Z glasbeno zgodovinskega vidika zasluži pozornost le opereta, katere reprodukcija pa je bila večinoma nezadovoljiva, ker ni bilo sposobnih pevcev in primernega orkestra.⁴ Ne glede na to je važno, da se je Offenbach, čigar operete »Die Hochzeit bei Laternenschein« (»Le Mariage aux Lanternes«), »Die Zaubergeige« (»Le Violoneux«), »Das Mädchen von Elisondo« (»Pepito«) in »Der Ehemann vor der Tür« (»Un Mari à la Porte«) so v Ljubljani spoznali že prejšnji sezoni⁵, zdaj vse bolj uveljaljal v re-

¹ Cvetko D., *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem III*, Ljubljana 1960, 177—178; Sivec J., *Opera v Stanovskem gledališču v Ljubljani od leta 1790 do 1861*, Ljubljana 1971, 172.

² Gledališki lepaki za sezone od 1861/62, 1862/63, 1863/64 in 1864/65 v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani.

³ Gestrin F. — Melik V., *Slovenska zgodovina 1792—1918*, Ljubljana 1966, 133.

⁴ LZg (= Laibacher Zeitung) 1862 št. 31, 62, 84, 95, 265, 283; 1863 št. 45, 49, 54; 1864 št. 253, 282, 294, 295; 1865 št. 3, 17, 59.

⁵ Gledališki lepaki za sezoni 1859/60 in 1860/61.

pertoarju. Tako je skoro vsaka sezona po letu 1861 prinesla nekaj novitet francoskega mojstra, razen teh pa so se še vrstile reprize že znanih njegovih del. Med novitetami je bila vsekakor najpomembnejša znamenita antična parodija »Orpheus in der Unterwelt« (»Orphée aux Enfers«), ki je doživela ljubljansko premiero 11. aprila 1862, medtem ko je bila njena krstna predstava v Parizu leta 1858.⁶ Sicer je občinstvo spoznalo iz Offenbachove tvornosti še več enodejank: »Die verwandelte Katze« (»La chatte metamorphosée en femme«, 1862), »Die Savoyarden« (»Les Savoyards«, 1862), »Salon Pitzelberger« (»Mr. Choufleury restera chez lui le...«, 1862), »Daphnis und Chloe« (»Daphnis et Chloe«, 1863), »Fortunios Lied« (»Le Chanson de Fortunio«, 1863) in »Apotheker und Friseur« (»Apothicaire et Perruquier«, 1864). Vse te Offenbachove enodejanke večinoma ne delujejo nič manj privlačno kot njegove večje operete in tako so očarale tudi njegove sodobnike in mu zagotovile svetovni uspeh.⁷ Primerjava datumov njihovih premier v Ljubljani in v drugih pomembnejših gledališčih pa kaže, da so prišle sorazmerno hitro k nam.⁸ Seveda tudi ne smemo pozabiti na dunajsko opereto, ki se je prav tako zgodaj pojavila v repertoarju Deželnega gledališča z enodejankami njenega tedanjega glavnega mojstra F. von Suppéja (»Zehn Mädchen und kein Mann«, 1863, »Flotte Bursche«, 1865), hrvaškega skladatelja Iv. Zajca (»Mannschaft an Bord«, 1864) in danes že pozabljenega Joh. B. Klerra (»Die schöne Müllerin«, 1865, »Das Mädchen vom Lande«, 1864).⁹

Po daljšem presledku se je v Ljubljani nemška opera spet obnovila jeseni leta 1865, ko je imel entreprizo direktor Anton Calliano¹⁰ Vendar repertoar ni bil obsežen in je vseboval le nekaj v Ljubljani že popularnih del (»Martha«, »Alessandro Stradella«, »Ernani«, »Das Nachtlager in Granada« in »Der Postillon von Lonjumeau«). Razen tega Calliano ni imel pevcev, ki bi bili sposobni izvajanja takšnih oper, zaradi česar so bile predstave povsem slabe ali komaj povprečne.¹¹ Nekoliko bolje je bilo z opereto, za katero so bili nekateri člani primernejši kot za zahtevnejšo opero. Pa tudi spored je bil v tej smeri zanimivejši in je prinesel nekaj novitet: »Herr und Madame Denis« (»Monsieur et Madame Denis«, 21. oktobra 1865), »Die schönen Weiber von Georgien« (»Les Georgiennes«, 29. decembra 1865) in »Das Pensionat« (25. novembra 1865).

Od teh je bila prva zelo prikupna enodejanka J. Offenbacha in in so jo krstili v Parizu leta 1862. Isti skladatelj je avtor nekoč zelo

⁶ Loewenberg A., *Annals of Opera 1597—1940*, Cambridge 1943, 477.

⁷ Soldan K., Offenbach, *Beiträge zu seinem Leben und Werken*, Berlin 1924, 36—37.

⁸ Ustrezna gesla v priložnikih Loewenberg A., ib., in Bauer A., *Oper und Operette in Wien*, Graz-Köln 1955.

⁹ Bauer A., ib. ustrezna gesla; Kosch W., *Deutsches Theaterlexikon II*, Klagenfurt 1960, 1019.

¹⁰ Gledališki lepaki za sezono 1865/66.

¹¹ LZg 1865 št. 230, 249, 275; 1866 št. 38, 62, 64, 218; 1867 št. 85.

popularne, a danes že pozabljene operete v treh dejanjih »Les Geor-giennes«, ki so jo v Deželnem gledališču igrali že leto po njeni pa-riški krstni predstavi.¹² Kaže, da je Ljubljancane zelo navdušila, saj je bila v treh tednih nič manj kot enajstkrat na sporedu. Enode-janka »Das Pensionat« je zgodovinsko važna, ker predstavlja rojstvo dunajske operete. Skladatelj Suppé jo je napisal leta 1860, potem ko je zložil že nekaj oper in ogromno glasbe k različnim igram. V njej mu je uspelo spojiti italijansko spevnost in dunajski ljudski ton.¹³

Spričo izredno nizke umetniške ravni ljubljanskega gledališča v zadnjih letih se je zdel obstoj te ustanove kot hrama umetnosti in omike že povsem nesmiseln. Da bi bil njen obstoj upravičen, bi bilo treba temeljito izboljšati kvaliteto repertoarja in uprizoritev. To pa bi bilo dosegljivo le s subvencijo, ki bi znatno preseгла dotedanjo. Razen tega je deželni odbor tudi premalo skrbel za delo gledališča. Spodbuda za dvig umetniške ravni je prišla iz vrst občinstva, ki je izvolilo trinajstčlanski odbor, čigar naloga je bila, da kritično bdi nad gledališkimi družbami in izbira prostovoljne prispevke za impresarije.¹⁴ Kot bomo videli, je bilo delovanje tega odbora v na-slednjih letih dovolj uspešno in za obstoj nemškega gledališča v Ljubljani pomembno, saj je prav njegovi prizadevnosti pripisovati, da ta institucija v času vzpona slovenskega narodnega gibanja ni usahnila.

Ker je bil entreprizo 1866/67 pripravljen prevzeti Anton Zöllner, gledališki direktor iz Brna, sposoben in soliden človek, od katerega je bilo pričakovati, da propadlo ljubljansko gledališče spet postavi na noge, se je zdelo zvišanje subvencije še tembolj umestno. Zato je omenjeni odbor hitro izvedel subskripcijo, na podlagi katere je bilo pri sklepanju pogodbe mogoče zagotoviti novo izvoljenemu di- rektorju tudi podporo 3.000fl.¹⁵

Vsekakor upanje, ki so ga gojili do Zöllnerja, ni ostalo neizpo- ljeno, ampak je bilo v celoti preseženo. Zöllner je s svojim izbranim in bogatim glasbenim repertoarjem kakor tudi kvaliteto izvedb ljub- ljansko gledališče tako dvignil, da je prekašalo marsikatero provin- cialno gledališče. Po sodbi kritike ni bilo v Ljubljani že leta tako dobre opere.¹⁶ Zöllner je imel v sezoni 1866/67 v celoti ansambel sposobnih glavnih solistov. Posebno se je odlikoval tenorist Adolf Ander, ki je hkrati vodil režijo opere. Bil je pevec plemenite kul-

¹² Loewenberg A., ib., 489; Jacob P. W. J., *Offenbach in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Hamburg 1969, 176; Altmann W., *Führer durch die einaktigen Opern, Operetten und Singspiele*, Berlin 1919, 50—52.

¹³ Kromer J., *Franz von Suppé, Leben und Werk*, Ein Beitrag zur Ge- schichte der Operette in Wien 1941, 91—94; Keller O., *Die Operette in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Leipzig 1924, 148.

¹⁴ LZg 1866 št. 62, 64; 1867 št. 85, 96.

¹⁵ DAS (= Državni arhiv Slovenije) — Prez. arh. (= Prezidialni arhiv), konv. 261, 6. IV. 1866.

¹⁶ LZg 1867 št. 85, 231.

ture, poglobljene interpretacije in mojstrske igre, kar mu je pozneje zagotovilo uspeh v Olomoucu, Salzburgu, na Dunaju in v Leipzigu. Izvrstni so bili tudi basist Melkius, primadona Blumova in koloraturka Uetzeva. Baritonist Ferdinand Podhorski je bil sicer šele na začetku svoje kariere, vendar je s svojim lepim petjem hitro pridobil priznanje kritike.¹⁷ Poleg teh solistov naj še omenim kvalitetno altistko Celestino Püchler. Njena prisotnost je dajala Zöllnerjevemu ansamblu specifično potezo s tem, da je bila Ljubljanka, medtem ko najdemo doslej na sporedih v Ljubljani nastopajočih družb le pevce, ki niso bili domačega rodu. Kaže, da je v tem času že začela popuščati ozka družbena etiketa, po kateri se ni zdelo primerno, da se hčere in sinovi boljših meščanskih družin zaposle v gledališču. Tako srečamo v naslednjih letih še nekajkrat osebe iz vrst domačega prebivalstva, ki nastopajo v gledališču skupno s tujci. Püchlerjeva je bila v Ljubljani znana, saj je tu nastopila kot Azucena v »Trubadurju«¹⁸ že ob priliki italijanskega gostovanja leta 1865. Pred tem je uspešno pela v graškem Thalia-Theatru, v naslednjih sezonah (1867/68, 1868/69) pa je bila že angažirana v Würzburgu in dunajski Dvorni operi.¹⁹ Glasbeno vodstvo predstav je bilo v rokah kapelnika Pohla. Direktor Zöllner je angažiral za zbor po deset pevcev in pevk in tudi pravočasno poskrbel za izpopolnitev orkestra, potem ko je zapustila mesto vojaška godba.²⁰ Iz številnih kritik razberemo, da sta se zbor in orkester skoro vselej dobro odrezala, kar je v operni zgodovini Ljubljane redkost.

Glavni dogodek sezone je bila premiera Gounodovega »Fausta« dne 19. januarja 1867. To delo, ki je eden najodličnejših primerov francoske lirične opere, je po pariški krstni predstavi leta 1859 naglo osvojilo evropske odre. Prva nemška predstava je bila leta 1861 v Darmstadt, potem pa so sledile še npr. premiere v Pragi (1861), na Dunaju (1862) in v Budimpešti (1863). V tem času so Fausta izvajali še v krajši verziji, kajti Gounod je dodal balet in nekatere glasbene točke šele leta 1869 in s tem to svojo stvaritev približal veliki operi.²¹ V Ljubljani sta sprejeli »Fausta« tako publika kot kritika z velikim navdušenjem. Že v nekaj mesecih je doživel kar devet predstav in tudi v naslednjih sezonah ostal najbolj popularna opera. Recenzent je označil uprizoritev kot vzorno. Za kritje izrednih stro-

¹⁷ LZg 1866 št. 218, 224, 230, 259, 282, 291; 1872 št. 47.

¹⁸ To je bilo v času od konca junija do 14. julija tega leta in je zadnje od številnih italijanskih gostovanj v nekdanji kranjski prestolnici. Družba operistov A. B. Andrezza je uprizorila še Donizettijevo »Lucrezia Borgia« in danes pozabljeno, a tedaj po vsej Italiji zelo uspešno opero »L'Ebreo« G. Appolonija. Prim. LZg 1865 št. 148, 153, 156, 157, 159; DAS — Prez. arh. 1865 st. 1356; Loewenberg A., ib., 468.

¹⁹ LZg 1865 št. 95; 1867 št. 264, 287; 1868 št. 128.

²⁰ LZg 1866 št. 199, 240, 247.

²¹ Loewenberg A., ib., 480—481; Grout D. J., *A Short History of Opera*, New York 1956, 334—335.

škov, ki jih je ta zahtevala, je nabral gledališki odbor med občinstvom 300 fl.²²

Razen »Fausta« sta doživeli ljubljansko premiero še dve enodejanki iz sodobne operetne literature in to »Die schöne Galathea« (3. XI. 1866), eno od najuspešnejših Suppéjevih del,²³ in »Fitzliputzli« (30. III. 1867) Iv. Zajca. Medtem ko je napravila prva zelo ugoden vtis, je recenzent za drugo pripomnil, da znatno zaostaja za popularno »Mannschaft an Bord« istega avtorja, zaradi česar ni pričakovati, da bi se dlje obdržala na repertoarju.²⁴

V ostalem je repertoar sezone 1866/67 vseboval še večje število v Ljubljani dotlej že uprizorjenih del: trinajst oper in sedem operet. Kot že v nekaj prejšnjih desetletjih vodi tudi še sedaj romantična opera francoskih in italijanskih avtorjev, od katerih je najmočnejše zastopan Verdi (»Rigoletto«, »Ernani« in »Der Troubadour«, prvič v nemščini 22. IX. 1866). Seveda ni manjkalo nemških skladateljev kot npr. Webra (»Der Freischütz«), Mozarta (»Don Juan«) ali Flotowa (»Martha«, »Alessandro Stradella«). Zöllnerjevo prizadevnost izpričuje tudi uprizarjanje muzikalno in scensko zahtevnih velikih oper kot so Halévyjeva »Die Jüdin« ali Meyerbeerovi »Die Hugenotten« in »Robert der Teufel«.²⁵

Čeprav je Zöllner dobil ponudbe od drugih gledališč, je ostal v Ljubljani še nadaljnji dve leti. Tu so njegovo delo cenili in je užival splošno priznanje, gledališki odbor pa mu je priskrbel s prostovoljnimi prispevki dodatno podporo.²⁶

V sezoni 1867/68 je Zöllner razširil svoj glasbeni spored na 22 oper, med katerimi je bilo kar pet novitet. Tudi tokrat zavzema najvidnejše mesto Verdi in to z operami »Rigoletto«, »Der Troubadour«, »Ernani« in »La Traviata«. Slednja je bila najpomembnejša novost sezone (premiera 23. XI. 1867). V nemščini so jo peli že 1. 1857 v Hamburgu, nakar so sledile še nemške uprizoritve npr. v Gradcu (1858), Pragi (1862) in Zürichu (1863).²⁷ Čeprav je bila ljubljanska premiera dobro pripravljena, ni ta velika Verdijeva umetnina navdušila niti kritike niti publike. Italijanski operi nenaklonjeni recenzent je sicer pohvalil čudoviti finale 3. dejanja, sicer pa je označil Verdijevo glasbo kratkomalo kot plitvo. Medtem ko je premiera pritegnila številno publiko, je bil obisk reprize dne 28. XI. že slab. Po ponovni reprizi dne 7. decembra je »La Traviata« izginila s sporeda vse do leta 1874.²⁸ Podobno se tudi ni mogla močnejše uveljaviti v Gradcu, kjer je bila v času od 1858—1876 najmanj izvajano Verdi-

²² LZg 1867 št. 17, 20.

²³ Kromer J., ib., 131—136; Keller O., ib., 150—151.

²⁴ LZg 1866 št. 253; 1867 št. 74.

²⁵ LZg 1866, št. 216, 222, 230, 248, 259, 271, 291; 1867 št. 13, 31, 78.

²⁶ LZg 1868 št. 79.

²⁷ Loewenberg A., ib., 463—464.

²⁸ LZg 1867 št. 271, 274; 1874 št. 246, 261.

jevo delo, medtem ko sta bila tam — enako kot v Ljubljani — največkrat na sporedu »Ernani« in »Trubadur«.²⁹

Iz nemške operne literature je Zöllner uvrstil v spored tri novosti: »Die lustigen Weiber von Windsor« (27. II. 1868), »Der Waffenschmied« (28. XII. 1868) in »Esmeralda« (10. XII. 1867), razen teh še priljubljene opere kot »Der Freischütz«, »Zar und Zimmermann«, »Martha« in »Das Nachtlager in Granada«.³⁰

Opera »Die lustigen Weiber von Windsor« O. Nicolaija, v kateri se spajata nemška romantika in italijanski buffo stil, predstavlja vrh nemške komične opere pred Wagnerjem. V nemškem gledališkem repertoarju je dobila stalno mesto že neposredno po letu 1849, ko je bila krstna predstava v Berlinu, nakar se je uveljavila še drugod.³¹ Ljubljanska uprizoritev je bila vse od precizno zaigrane uverture naprej sijajna.

Manj je uspela premiera Lortzingove »Der Waffenschmied«, ker sta bila nosilca glavnih vlog tenorist Ander in sopranistka Scalla nedisponirana. Kot je zabeležil poročevalec, je vedra glasba te opere ugajala, zaradi česar je izrazil željo po boljši reprizi.³² Podobno kot »Die lustigen Weiber von Windsor« je tudi opera »Der Waffenschmied« prišla na ljubljanski oder s precejšnjo zamudo, saj jo srečamo v mnogih nemških gledališčih že konec štiridesetih let. Sicer pa je nasploh značilno, da se je Ljubljana seznanjala z Lortzingom pozno. Medtem ko sta bili premieri njegovih oper »Zar und Zimmermann« in »Die beiden Schützen« šele leta 1851 oziroma 1853, beležimo premiere ostalih njegovih del še dosti kasneje. Z opero »Der Waffenschmied« je Zöllner predstavil iz Lortzingove ustvarjalnosti dosti pomembno umetnino, čeprav se ta s svojimi ansambli ne povzpne na isto višino kot »Zar und Zimmermann« ali »Der Wildschütz«.³³

Tretja nemška noviteta »Esmeralda« Friedricha Müllerja pa je zbudila pozornost, ker je bil njen avtor večletni dirigent Deželnega gledališča. Ta seveda ne more biti identičen s tistim Friedr. Müllerjem, ki je dirigiral v Stanovskem gledališču v sezoni 1841/42 in tedaj uprizoril svojo opero »Griseldo«,³⁴ ker je opera »Esmeralda« označena kot prvenec zelo nadarjenega in prizadevnega mladega človeka. To delo, ki je bilo z uspehom uprizorjeno tudi v Detmoldu, je sprejela ljubljanska kritika pozitivno in pohvalila pravilno deklamacijo, resničnost in globino izraza, konsekventno karakterizacijo oseb ter obvladanje harmonije in instrumentacije.³⁵

²⁹ Baravalle R., *Geschichte des Grazer Schauspielhauses von seinen Anfängen bis auf die heutige Zeit*, Graz 1925, 174.

³⁰ LZg 1867 št. 219, 229, 288, 298; 1868 št. 44, 48, 61.

³¹ Kroll E., *Musik und Theater*, Atlantisbuch der Musik, Berlin-Zürich 1934, 732–733; Grout D. J., *ib.*, 372; Loewenberg A., *ib.*, 443–444.

³² LZg 1867 št. 298.

³³ Loewenberg A., *ib.*, 418; Kroll E., *ib.*, 731; Sivec J., *ib.*, 150, 152.

³⁴ Sivec J., *ib.*, 122.

³⁵ LZg 1867 št. 281, 288, 292.

Iz sodobne francoske operne literature je ljubljansko občinstvo dne 7. III. 1868 spoznalo Meyerbeerovo »Dinorah« (»Le Pardon de Ploërmel«, krstna predstava 1859 v Parizu). Gre za nepomembno opero comique tedaj slavnega skladatelja, ki je uglasbitev zelo nesmiselnega libreta in se ne glede na nekatere vredne glasbene točke ne more uvrščati med boljše stvaritve te vrste. Nič čudno, če je »Dinorah« v Ljubljani razočarala in je v naslednjih letih na repertoarju več ne zasledimo.³⁶

Od starejših oper, ki so jih v sezoni 1867/68 peli v Deželnem gledališču, je omeniti Rossinijevega »Wilhelma Tella«. To predvsem zato, ker ga v Ljubljani niso poslušali že vse od njegove premiere leta 1834. Za uspešno uprizoritev te zahtevne velike opere gre nemajhna zasluga dirigentu Fr. Müllerju.³⁷

Zöllner je to sezono še posebno poskrbel za zabavo občinstva s kvalitetnimi izvedbami operet, saj je bila po sodbi kritike zasedba vlog v tej zvrsti boljša kot kdaj prej.³⁸ Najtehtnejšo obogatitev repertoarja predstavlja nedvomno Offenbachova »Die schöne Helene« (»La Belle Hélène«), ki so jo prvič igrali v Deželnem gledališču dne 28. III. 1868. To delo (krstna izvedba 1864 v Parizu) pomeni vrhunec v ustvarjalnosti francoskega mojstra na področju antične parodije. Druga noviteta, Suppéjeva »Die leichte Kavallerie« (krstna izvedba 1866 na Dunaju, ljubljanska premiera 30. XI. 1868) pa se ne glede na vrsto uspelih mest z omenjeno Offenbachovo mojstrovino ne more primerjati.³⁹

Operni ansambel, ki ga je Zöllner imel drugo leto svoje entreprize, ni bistveno zaostajal za ansamblom prejšnje sezone.⁴⁰ Za to govori že dejstvo, da najdemo na seznamu osebja soliste kot tenorista Andra, basista Melkiosa ali baritonista Podhorskega. Prva dramška pevka je bila sopranistka Karolina Morska, ki je posebno navdušila s svojo umetniško popolno kreacijo Margarete v »Faustu«. ⁴¹ Mezzosopranistka Therese Anger je bila še začetnica, vendar ji je kritika spričo njene nadarjenosti in glasu napovedovala lepo bodočnost. Koloraturne vloge je sprva pela Emma le Pretre, potem pa Scalla-Borzaga iz velikega vojvodskega gledališča v Braunschweigu. Žal je moralo biti občinstvo zaradi dolgotrajne nedisponiranosti te odlične pevke prikrajšano za marsikateri umetniški užitek. Direktor Zöllner je tudi to sezono poskrbel za relativno dobro zasedbo zbor in orkestra.⁴²

³⁶ LZg 1867 št. 170, 196; Gumprecht O., *Neuere Meister II*, Leipzig 1887, 229—232; Mc Spadden, *Operas and Musical Comedies*, New York 1946, 216—217.

³⁷ LZg 1868 št. 15.

³⁸ LZg 1867 št. 226.

³⁹ Czech S., *Das Operettenbuch*, Stuttgart 1960, 306; Keller O., *ib.*, 97, 150—151; Kromer J., *ib.*, 138—139; LZg 1867 št. 274; 1868 št. 72.

⁴⁰ LZg 1868 št. 240.

⁴¹ LZg 1867 št. 261, 270.

⁴² LZg 1867 št. 215, 219, 226, 227, 230; 1868 št. 27, 44, 49, 78.

V repertoarju sezone 1868/69 so zavzemali najvidnejše mesto skladatelji Donizetti (»Don Sebastian«, »Der Liebestrank«, »Lucrezia Borgia«, »Die Favoritin«), Verdi (»Der Troubadour«, »Ernani«, »Rigoletto«) in Offenbach (»Die schöne Helene«, »Orpheus in der Unterwelt«, »Die Grossherzogin von Gerolstein«, »Salon Pitzelberger«).^{42a} Kot operno novost je zabeležiti le Donizettijevo »Die Favoritin« (»La Favorite«), ki so jo drugje spoznali že kmalu po njeni krstni predstavi l. 1840. Gre za umetniško vredno, čeprav ne po kvaliteti izenačeno delo, v katerem se avtor mestoma že približuje izrazni moči Verdijeve glasbene govornice. V Italiji in Franciji izvajajo opero »La Favorite« še danes. Zato je seveda krivična sodba ljubljanskega kritika, ki je delo označil kratkomalo kot izdelek brez vrednosti.⁴³ Ljubljanska premiera dne 14. XI. 1868 ni uspela. Bila je slabo pripravljena in bolj skušnja kot predstava za javnost, zaradi česar »La Favorite« ni ogrela in je že takoj po premieri izginila s sporeda.

Razen omenjene opere je občinstvo spoznalo še dve Offenbachovi opereti: »Die Grossherzogin von Gerolstein« (»La Grande-Duchesse de Gerolstein«) in »Die Hanni weint, der Hansi lacht« (Jeanne qui pleure et Jean qui rit«). Premiera prve je bila 13. II. 1869, torej že takoj naslednje leto po pariški krstni predstavi. To je duhovita glasbena satira na nemški lokalni patriotizem, ki pa je hkrati tudi naperjena proti razmeram v Tuillerijah in proti mlahavosti francoskih generalov. V njej se pokažejo skladateljske sposobnosti Offenbacha v najboljši luči, zato je bila povsem neupravičena omalovažujoča ocena iz peresa recenzenta Laibacher Tagblatta.⁴⁴ Te opere seveda ne dosega sicer zelo privlačna enodejanka »Die Hanni weint, der Hansi lacht«, ki so jo prvič igrali v Deželnem gledališču 4. XI. 1868 in krstili tri leta poprej v Bad Emsu.⁴⁵

Ceprav je Zöllner imel v sezoni 1868/69 nekaj izvrstnih solistov — tenorista Andra ter sopranistki Jellinek in Pichon —, ki bi po sodbi kritike lahko uspevali na večjih odrih, operna poustvarjalnost ni bila več na taki višini kot poprej. Kaže, da Zöllner, ki so mu to leto na podlagi prostovoljnih prispevkov zvišali subvencijo na 3500 fl., z nekaterimi pevci ni imel sreče.⁴⁶ Vendar omenjeno znižanje reproductivne kvalitete le ni bilo tako občutno, da bi izzvalo negodovanje kritike in publike. V policijskem poročilu za sezono 1868/69 pa beremo, da so glede na krajevne možnosti dosežki gledališča ustrezali utemeljenim zahtevam in da je direktor Zöllner tudi tokrat upra-

^{42a} LZg 1868 št. 250, 254, 282, 283; 1869 št. 15, 18, 25, 36.

⁴³ Loewenberg A., ib., 410—411; Brockway W. & Weinstock H., *The Opera, A History of its Creation and Performance: 1600—1941*, New York 1941, 173—176; Laibacher Tagblatt (= LTb) 1868 št. 79; LZg 1868 št. 264.

⁴⁴ Keller O., ib., 98; Mc Spadden, ib., 441; Czech S., ib., 311; LZg 1869 št. 36; LTb 1869 št. 36.

⁴⁵ LZg 1868 št. 254; Jacob P.W., ib., 255.

⁴⁶ LZg 1868 št. 215, 234, 240, 242, 252, 268, 282, 293; 1869 št. 3, 7, 23, 28; LTb 1869 št. 7, 109.

vičil svoj dober glas. Ko je po treh letih odhajal iz Ljubljane, mu je gledališki odbor izrekel priznanje in se mu toplo zahvalil.⁴⁷

Vzrok, da Zöllner ni več hotel ostati v Ljubljani, je najbrž v tem, da so se sedaj že tako neugodni gnotni pogoji za uspevanje nemškega gledališča še poslabšali. Deželni odbor je s sklepom slovenske večine odobril utemeljeno prošnjo Dramatičnega društva, da za sezono 1869/70 od dotedanje gledališke subvencije 1600 fl. dodeli 600 fl. za slovenske dramske namene. Poleg tega je odredil, da mora biti gledališče eno nedeljo v mesecu brezplačno na voljo slovenskim igralcem.⁴⁸ Tako tudi razpis za naslednjo entreprizo ni prinesel pozitivnega rezultata in že je kazalo, da bo Ljubljana brez opere. Tedaj pa se je zbralo devet meščanov in ustanovilo konzorcij, ki je prevzel umetniško vodstvo gledališča pod pogojem, da se zviša vsota prostovoljnih prispevkov na 2500 fl. Razen tega se je tudi gledališki odbor pogodil z deželnim odborom, da bo namesto podpore v gotovini odstopil lože gledališkega fonda, katerih dohodek so ocenili na približno 1500 fl.⁴⁹

Vsekakor prizadevnost konzorcija ni bila zaman in tako je imela Ljubljana v sezoni 1869/70 prav zadovoljivo opero. Deloma je to pripisovati srečni okolnosti, da je konzorcij obdržal tenorista Andra in kapelnika Fr. Müllerja. Pa tudi sicer je štel ansambel več kvalitetnih moči, kot npr. sopranistki Eder in Römer, altistko Allizar in baritonista Josefa Becka.⁵⁰ Poleg stalno angažiranih pevcev je pel v Donizettijevi »Luciji di Lammermoor« (Arturo), Lortzingovi »Undine« (Hugo) in Müllerjevi »Rosamunde« domači tenorist Ivan Meden, ki je bil prizadeven diletant in je v tistem času igral tudi pri Dramatičnem društvu.⁵¹ Njega in nekatere druge slovenske pevce najdemo še nekajkrat kasneje na sporedih nemškega Deželnega gledališča. To kaže, da je kljub rastočim nacionalnim nasprotjem sodelovanje med obema ustanovama le obstajalo. Vedeti pa moramo tudi, da Dramatično društvo zaradi omejenih materialnih sredstev in pomanjkanja pevsko izobraženega naraščaja še dolgo ni moglo uprizorjati zahtevnejših glasbenih del, zaradi česar je lahko našel slovenski pevec priložnost za izživiljanje večjih ambicij le v nemškem gledališču.

Med novitetami je zbudila posebno zanimanje občinstva Lortzingova »Undine« (premiera 17. II. 1870), ki jo je tudi kritika navdušeno sprejela kot pomembno stvaritev nemškega mojstra. Vendar ta romantična čarobna opera, v kateri je sistematično uporabljena tehnika leitmotiva, ne dosega Lortzingovih komičnih del, ker skladatelj ni bil sposoben komponirati glasbe, ki bi bila ekvivalentna emocijam in značajem libreta. Opera »Undine« si je pridobila svoje

⁴⁷ DAS - Prez. arh. 1869 št. 422; LZg 1869 št. 64.

⁴⁸ LZg 1869 št. 64.

⁴⁹ LZg 1869 št. 55, 60, 92, 99.

⁵⁰ LZg 1869 št. 214, 216, 232, 273; 1870 št. 18, 39, 79; LTb 1869 št. 216, 225, 244, 256.

⁵¹ Cvetko D., ib., 168.

mesto v nemškem gledališkem repertoarju že kmalu po letu 1845, ko je bila njena krstna predstava v Magdeburgu.⁵²

Manj ugodno kot pred nekaj leti je kritika ocenila skladateljsko tvornost kapelnika Müllerja, ki se je tokrat predstavil z opero »Rosamunde« (premiera 5. aprila 1870). Recenzent je namreč Müllerju očital, da omahuje med Wagnerjem in italijansko opero in da se še ni osvobodil spon obrabljene kompozicijske manire.⁵³ To pa torej kaže, da gre za umetniško nezrelo delo. Zato se zdi ta sicer ostra in neprikrita sodba objektivnejša kot pa laskava ocena starejše Müllerjeve opere »Esmeralde«. Za pravilnost takšnega sklepanja govori tudi dejstvo, da skladatelja Fr. Müllerja glasbeno zgodovinska literatura ne pozna.

Ali je res šele to sezono prvič prišla na ljubljanski oder Mozartova »Figaros Hochzeit« (»Le nozze di Figaro«), kot navajata časopisni recenzent in policijsko poročilo, je vprašanje. Glede na dosedanje izsledke jo je verjetno izvedel že v sezoni 1790/91 impresarij G. Wilhelm, kar pa žal ne moremo neposredno dokazati. Prav tako razpoložljivi viri tudi ne izkazujejo uprizoritve te Mozartove mojstrovine za čas po letu 1791.⁵⁴

Iz sodobne operetne literature je predstavil konzorcij dne 12. II. 1870 Offenbachovo »Barbe-Blue« (»Der Blaubart«, krstna izvedba leta 1866 v Parizu). To je izvrstna persiflaža srednjeveške legende o Sinjebradcu, ki jo odlikuje bogastvo glasbenih misli ter skrbna harmonska zasnova in instrumentacija. Vendar je ljubljanski recenzent spet zavzel do Offenbachove ustvarjalnosti negativno stališče: zanj je sicer Offenbach izvrsten muzik in ljubezniv skladatelj, toda noben umetnik.⁵⁵ Seveda se za take izjave ni zmenilo občinstvo, ki je napolnilo dvorano skoraj vselej, kadar so igrali zabavna in duhovita dela francoskega mojstra. Podobno kot v drugih gledališčih v svetu postaja Offenbach tudi v Ljubljani vse bolj pogost gost. Zdaj začenja v zgodovini Deželnega gledališča obdobje Offenbacha in tako so v sezoni 1869/70 uprizorili poleg »Sinjebradca« še večje število dotlej že znanih njegovih del kot »Die schöne Helene«, »Grossherzogin von Gerolstein«, »Die schönen Weiber von Georgien«, »Hochzeit bei Laternenschein« in »Meister Fortunios Lied«.⁵⁶

Čeprav je konzorcij prejel višjo subvencijo kot Zöllner, je utrpel hudo izgubo, ki je konec sezone narasla že na 6000 fl.⁵⁷ Vzrok finančnega poloma je bil najprej v tem, da je moral konzorcij na novo nabaviti biblioteko, garderobo in dekoracije. Razen tega je glede na

⁵² LTb 1870 št. 46; Grout D. J., ib., 371; Loewenberg A., ib., 430.

⁵³ LTb 1870 št. 79, 80.

⁵⁴ LZg 1870 št. 63; DAS - Prez. arh. 1870 št. 497; Sivec J., ib., 8.

⁵⁵ Keller O., ib., 98; Jacob P. W., ib., 98; Loewenberg A., ib., 503; LTb 1870 št. 48; LZg 1870 št. 35.

⁵⁶ LZg 1869 št. 239, 242.

⁵⁷ Subvencija Zöllnerju je znašala 3500 fl, subvencija konzorciju pa 4500 fl: 2800 fl. prostovoljni prispevki in 1700 fl. dohodki lož gledališkega fonda. Prim. DAS - Prez. arh. 1870 št. 261, 497.

razpoložljiva sredstva angažiral preveč članov, ki jih je moral predrago plačevati. Pa tudi več gostovanj se je ponesrečilo. Seveda še ne smemo pozabiti, da se je z začetkom rednega delovanja slovenskega gledališča nacionalna razcepljenost občinstva še bolj zaostila in tako se je del prebivalstva demonstrativno vzdrževal obiska nemških predstav.

V omenjeni stiski se je konzorcij obrnil na deželnega predsednika Eybesfelda, da mu dodeli pomoč iz državnih sredstev. Ta je njegovo prošnjo podprl in predlagal subvencijo 1200 fl., ki naj bi veljala tudi za naslednjo sezono. Do realizacije izplačila pa ni prišlo, ker je prošnjo notranji minister na Dunaju zavrnil s pripombo, da za takšne izdatke niso na razpolago nikakršni fondi.

Spričo prikazane situacije ni bilo pričakovati, da bi konzorcij še vodil gledališko podjetje. Zato je deželni odbor dne 7. III. 1870 razpisal entreprizo.⁵⁸ Ker pa je bila slovenska večina na obstoju nemškega gledališča vse prej kot zainteresirana in je hotela predvsem podpreti domačo gledališko umetnost, ki je v svoji tedanji razvojni fazi terjala še posebno pomoč, je deželni odbor navzlic negativnim rezultatom prejšnjega razpisa pogoje za podelitev entreprize tokrat še poslabšal in od bodočega podjetnika zahteval, da prepusti dvorano Dramatičnemu društvu trikrat mesečno. To pa je pomenilo za nemškega impresarija izgubo okrog 2000 fl., ki je ni mogel kriti iz dohodkov lož gledališkega fonda. Zato ne preseneča, da na razpis dolgo ni bilo odziva. Tako se je gledališkemu odboru šele v zadnjem trenutku posrečilo dobiti za entepizo v Ljubljani direktorja Fritza Lafontainea, ki je prav tedaj gostoval s svojo družbo v Pescu, in Ludwiga Konderla, dolgoletnega impresarija v Osijeku.⁵⁹

Zaradi prepozne podelitve enterprize za izbor članov ni bilo dovolj časa. Tako ne preseneča, da večina opernih solistov na začetku sezone 1870/71 ni ustrezala umetniškim zahtevam. Mimo tega so bile tudi občutne pomanjkljivosti zboru, orkestra in ansamblov. Ker obstoj opere ni bil več mogoč, se je direktor odpravil na Dunaj in izpolnil ansambel z nekaj dovolj sposobnimi pevci.⁶⁰ Žal je bilo to prizadevno ukrepanje prepozno, ker je med tem gledališko podjetje že globoko zabredlo v finančno krizo. V tem trenutku je sklical gledališki odbor zborovanje občinstva, na katerem so sklenili, da podpro podjetje z dodatnimi prispevki in ukinejo opero z namenom, da se zmanjšajo izdatki. Direktor Lafontaine je bil razrešen dolžnosti, upravljanje pa je prevzel gledališki odbor.⁶¹

Kriza, ki jo je doživljalo nemško gledališče in s tem tudi opera v Ljubljani, je vzpodbudila k razpravljanju o njenem reševanju tudi dnevni tisk. V tej zvezi je zanimiv članek anonimnega pisca, ki se označuje za prijatelja nemškega in slovenskega odra. Njegov namen je bil opozoriti na nujnost odprave privatnega lastništva lož, ki že

⁵⁸ DAS - Prez. arh. 1870 št. 261.

⁵⁹ LZg 1870 št. 74, 99, 104, 119, 143, 173.

⁶⁰ LTb 1870 št. 212, 218, 225, 253, 265; LZg 1870 št. 225.

⁶¹ DAS - Prez. arh. 1871 št. 497; LTb 1871 št. 76; LZg 1870 št. 273, 274.

več kot sto let izpodjeda ljubljansko gledališče. Ne da bi zapiral oči pred vrsto dejavnikov kot so neugodne razmere časa, nacionalna razcepljenost, nenaklonjenost večine deželnega zbora in razvoj slovenskega odra, ki so vsak po svoje negativno vplivali na uspevanje nemškega gledališča v Ljubljani, postavlja avtor omenjenega članka kot neizpodbitno dejstvo, da je osnovni pogoj za obstoj vsakega impresarija siguren dohodek, ki ga jamči predvsem najem lož. Zato pisec apelira, da je že zadnji čas, da se lože proti nizki odškodni odkupijo in se s tem ustvari boljša gnotna osnova za nadaljnji obstoj gledališča.⁶² Da takšna izvajanja niso našla odziva v takratni družbeni ureditvi, je več kot razumljivo. Zato je tudi sleherno ukrepanje v nakazani smeri izostalo.

Z odločbo gledališkega odbora je bil sredi decembra operni ansambel odpuščen, medtem ko so se dramske in operetne predstave nemoteno odvijale do konca sezone. Prav na področju operete je delovalo nekaj sposobnih pevcev in igralcev, ki so že po omenjenem datumu uspešno izvedli Schenkov singspiel »Der Dorfbarbier« in Lortzingovo opero »Zar und Zimmermann«. V slednji je sodeloval Iv. Meden, ki je svojo vlogo pevsko zadovoljivo podal.⁶³

Za razliko od opernega je bil to sezono operetni spored bogat in raznolik ter je vseboval več zanimivih novosti. Med temi so bile kar štiri Offenbachove: »Pariser Leben« (»La Vie Parisienne«), »Perichole«, »Die Schwätzerin von Saragossa« (»Les Bavards«) in »Coscoletto«.

Od navedenih je nedvomno najpomembnejša »La Vie Parisienne«, ki so jo krstili leta 1866 v Parizu in že naslednje leto uprizorili v nemškem prevodu na Dunaju, v Berlinu in Budimpešti. V Deželnem gledališču so jo prvič igrali 25. januarja 1871. To sodobno satiro francoske metropole, ki je polna bogate in domiselne glasbe, je sprejelo ljubljansko občinstvo z velikim navdušenjem. Seveda je Offenbachovi muzi nasploh nenaklonjena kritika vihala nos in delo podcenjevala.⁶⁴ Podobno kot »La Vie Parisienne« uprizarjajo še danes opereto »Perichole«, ki je doživela krstno predstavo leta 1868 v Parizu in ljubljansko premiero 9. III. 1871. Tudi za to je napisal Offenbach zelo originalno glasbo, kar mu ljubljanski recenzent spet ni hotel priznati.⁶⁵ Med kvalitetne Offenbachove stvaritve lahko uvrščamo tudi opereto »Die Schwätzerin von Saragossa« (krstna izvedba 1862 v Emsu), ki je prišla na spored Deželnega gledališča 20. X. 1870. To odlikuje klasična prefinjenost in jo včasih izvajajo še v zadnjem času.⁶⁶ Četrta Offenbachova noviteta »Coscoletto« (krstna predstava leta 1865 v Emsu, ljubljanska premiera 23. II. 1871),

⁶² LZg 1870 št. 285.

⁶³ LTb 1870 št. 213, 235, 248, 251; 1871 št. 9, 17, 21, 36, 57, 69; LZg 1870 št. 243; 1871 št. 6, 21, 35, 69.

⁶⁴ Czech S., ib., 309; Loewenberg A., ib., 505; LTb 1871 št. 21; LZg 1871 št. 20, 21.

⁶⁵ Jacob P. W., ib., 108; Loewenberg A., ib., 516; LTb 1871 št. 55, 57.

⁶⁶ Loewenberg A., ib., 490; Soldan K., ib., 516; LTb 1871 št. 55, 57.

ki vsebuje vrsto parodističnih in elegantnih točk v italijanskem stilu, pa po vrednosti zaostaja za navedenimi in je bila že v času svojega nastanka manj uspešna.⁶⁷ Razen z omenjenimi novitetami je Offenbach zavzel večji del glasbenega sporeda še z dolgo vrsto v Ljubljani že poprej izvedenih del («Orpheus in der Unterwelt», «Die schöne Helena», «Der Blaubart», «Die Grossherzogin von Gerolstein», «Die schönen Weiber von Georgien», «Daphnis und Chloe», «Salon Pitzelberger», «Meister Fortunios Liebeslied» in «Die Hochzeit bei Laterenschein»), kar zgovorno izpričuje, da se je prevlada francoskega mojstra v repertoarju Deželnega gledališča še znatno okrepila.⁶⁸

Dunajsko opereto sta predstavljali le dve noviteti: enodejanski »Die Freigeister« (premiera 11. I. 1871) F. von Suppéja in »Fridolin« J. B. Klerra (premiera 30. IX. 1870), ki pa sta brez umetniške vrednosti⁶⁹

V sezoni 1871/72, ko je imel v Deželnem gledališču entreprizo Johann Wessetzky-Wallburg, ki je bil pred svojim prihodom v Ljubljano direktor gledališča v Petrossijevem vrtu v Pragi, spet usoda ni bila naklonjena operi. Čeprav je bil Wallburg deležen znatno večje denarne podpore kot njegova predhodnika in mu je tokrat tudi deželni odbor odobril subvencijo 900 fl., je kvaliteta opernih predstav močno padla.⁷⁰ Kaj je bilo temu vzrok, prepoznava podelitev enterprize ali nesrečen izbor pevcev, iz razpoložljivih virov ni razvidno. Vemo le, da večina opernih solistov ni ustrezala niti skromnim umetniškim zahtevam, zaradi česar nista prišla na račun ne publika ne podjetnik, ki je moral sredi decembra odpustiti operne soliste in prvega kapelnika Horaka.⁷¹ Tako je bil ostali del sezone glasbeni spored usmerjen v opereto. Ker je štel ansambel več za to zvrst sposobnih moči, so bile uprizoritve prav zadovoljive ali v nekaj primerih celo izvrstne. Pri več predstavah je tudi sodelovala Ljubljanka Cecilija Eberhardt. Ko je prvič nastopila v Suppéjevi »Flotte Bursche«, je recenzent zapisal, da ima prijeten in dovolj močan glas, ki bo na našem odru vselej z veseljem dobrodošel.⁷²

Največja atrakcija sezone je bila Offenbachova »Die Prinzessin von Trapezunt« («La Princesse de Trebezonde»), ki je nenehno pol-

⁶⁷ Jacob P. W., ib., 95; LZg 1871 št. 67.

⁶⁸ LZg 1870 št. 213, 216, 233, 242, 244, 250, 265, 270, 281, 269; LZg 1871 št. 12, 30, 35, 40, 57, 61, 65.

⁶⁹ Kromer J., ib., 142; Kosch W., ib., II, 1019; LZg 1870 št. 224; 1871 št. 8; LTb 1870 št. 225.

⁷⁰ Medtem ko je prejel podjetnik prejšnje leto le 3590 fl. subvencije, je ta znašala sedaj 5500 fl.: dohodek lož 2199 fl. in prispevek občinstva 2400 fl. Prim. DAS - Prez. arh. 1871 št. 479, 514.

⁷¹ Od opernih solistov je tenorist J. Weger še ostal v Ljubljani in posledaj sodeloval pri Dramatičnem društvu. Dotlej so bile na sporedu še nekatere v Ljubljani stalno izvajane opere: Trubadur, Der Freischütz, Martha, Lucia di Lammermoor, Das Nachtlager in Granada in Faust. LZg 1871 št. 279, 286; 1872 št. 69, 77; LTb 1871 št. 274.

⁷² LZg 1871 št. 243, 246, 260, 268, 278, 282, 284, 291, 292, 295, 296; 1872 št. 5, 17, 19, 24, 28, 35, 52, 58, 65; LTb 1871 št. 241, 246, 247, 255, 261, 268, 282, 298; 1872 št. 5, 3, 20, 59, 65.

nila gledališko hišo in blagajno ter je prišla od 23. do 30. januarja 1872 kar petkrat na spored. Kot večina Offenbachovih del je tudi to delo hitro prispelo v Ljubljano. Krstna predstava je bila leta 1869 v Baden Badnu, prve nemške izvedbe pa so bile 1871 na Dunaju, v Pragi in Berlinu. »Die Prinzessin von Trapezunt« je pomembna Offenbachova stvaritev. V tej parodiji dvornega življenja, ki nam s svojimi romancami, ljubezenskimi dueti, napitnicami, galopi ter duhovitimi šalami in dovtipi prikazuje še danes zanimiv svet artistov, se pokaže Offenbach v vsej svoji pristnosti in umetniški moči. Tokrat je izjemoma sprejela tudi ljubljanska kritika Offenbachovo delo enoglasno brez pridržka in z navdušenjem.⁷³

Poleg omenjene operete je Wallburg uvrstil v repertoar še tri Offenbachove novitete: »Der Regimentszauberer« (Le Fivre enchanté ou le soldat magicien), »To-to oder das Schloss Roche« (»Le Château à Toto«) in »Herr Zuckerl, Vater und Sohn« (»Le voyage de Messieurs Dunanan, père et fils«).

Prva je ena od kvalitetnih mojstrovih enodejank in je doživela krstno izvedbo leta 1868 v Emsu, premiero v Ljubljani pa 10. X. 1870. Čeprav je njena glasba prikupna in polna komike, je »Regimentszauberer« danes malo znano Offenbachovo delo, čemur je vzrok nekoliko neroden libreto.⁷⁴ Druga Offenbachova noviteta »To-to«, ki so jo v Ljubljani prvič poslušali 7. januarja 1872, je skladateljevo manj uspešno delo. Temu je kriv libreto, ki je persiflaža propadajočega plemstva, a očitno tudi v naglici komponirana glasba, v kateri utone nekaj biserov.⁷⁵ Enodejanko »Herr Zuckerl, Vater und Sohn« so igrali v Deželnem gledališču dne 15. XII. 1871 pred maloštevilnim občinstvom. O Keller jo omenja med mikavnimi, a žal mnogo premalo znanimi Offenbachovimi deli iz leta 1862. V Ljubljani ni ogrela in je že takoj po premieri izginila z repertoarja.⁷⁶

Podobno ni dosegla vidnejšega uspeha enodejanka Iv. Zajca »Die Nachtschwärmer« (krstna predstava leta 1866 na Dunaju, premiera 3. II. 1872), o kateri je izrazil recenzent zelo negativno sodbo.⁷⁷ Razen Zajca sta z novitetami zastopala tedanjo dunajsko opereto še Richard Genée in Jul. Hop. Richard Genée, ki ga danes poznamo le še kot libretista Joh. Straussa, Suppéja in Millöckerja, je bil predstavljen 17. januarja 1872 z opereto »Die schöne Pumfia«, Hopp pa dne 3. marca z opereto »Morilla«. Ker prve ne omenjata niti MGG niti A. Bauer, gre za avtorjevo manj uspešno delo. Druga je zbudila pri Ljubljancih precej zanimanja in so jo igrali v enem mesecu kar štirikrat. Ker je Hopp danes že povsem pozabljen skladatelj in ga muzikološka literatura ne omenja, se zdi utemeljena negativna

⁷³ LZg 1872 št. 17, 19, 21, 23, 28; LTb 1872 št. 20; Loewenberg A., ib., 518; Jacob P. W., ib., 120; Schneiderei O., *Operettenbuch*, Berlin 1962, 83 do 85.

⁷⁴ Jacob P. W., ib., 66–68, 177; Soldan K., ib., 37; LZg 1871 št. 231.

⁷⁵ Jacob P. W., ib., 108; LZg 1872 št. 5; LTb 1872 št. 5.

⁷⁶ Keller O., ib., 97; LZg 1871 št. 288; LTb 1871 št. 288.

⁷⁷ Bauer A., ib., str. 71 št. 3047; LZg 1872 št. 29.

ocena, ki v omenjeni opereti pogreša večji zanos in bogastvo glasbenih misli.⁷⁸

Končno naj še omenim, da se je udeleževal kot skladatelj tudi kapelnik Pleininger, čigar enodejanki »Unsere Feuerwehr« in »Schwarz und weiss« so igrali v Deželnem gledališču dne 21. novembra oziroma 19. marca 1872. Prvi je kritika očitala nesamostojnost invencije in napovedovala, da kljub prizadevnosti komika Schlesingerja ne bo več doživela še enega večera. Podobno je bila muha enodnevnica opereta »Schwarz und weiss«.⁷⁹

Od več sposobnih konkurentov, prijavljenih na razpis za sezono 1872/73, je gledališki odbor izbral Josefa Kotziana-Kotzkega, dolgoletnega direktorja v Salzburgu. Veljal je za izkušenega in izobraženega gledališčnika. Dovršil je študij na univerzi v Pragi in vodil lastno podjetje že vse od leta 1849. Imel je obsežno biblioteko, dostojno garderobo in zadosten obratni kapital ter je podprl svojo prošnjo z odličnimi spričevali. V primeru, če bi mu nudili primerno podporo, je bil pripravljen tudi izvajati opere. V ta namen so mu v pogodbi z dne 12. V. 1872 zagotovili dohodek lož gledališkega fonda in subvencijo v višni 4000 fl., za kar se je moral obvezati, da uprizori najmanj šestnajst oper in operet.⁸⁰

Vsekakor pa moramo priznati, da je Kotzky svojo obvezo več kot izpolnil, saj je postavil na repertoar kar sedemnajst oper, razen teh pa še precej operet. Med operami je bilo spet največ Donizettijevih in Verdijevih: »Lucia di Lammermoor«, »La Favorite«, »Belisar«, »Linda di Chamounix«, »Der Troubadour«, »Rigoletto«, »Ernani«, »Ein Maskenball«.⁸¹ Od navedenih je novost le »Ein Maskenball« (»Un ballo in maschera«, premiera 11. I. 1873). To je za »Rigolettom«, »Trubadurjem« in »La Traviato« prvo delo iz Verdijevega srednjega ustvarjalnega obdobja, ki je bilo predstavljeno ljubljanskemu občinstvu po presledku trinajstih let. Da občinstvo v obravnavanem času še ni spoznalo obsežneje tvornosti zrelega Verdija, ne prese- neča, ker je poleg omenjene trojice »Un ballo in maschera« pravzaprav edina Verdijeva opera, ki se je pred »Aido« široko afirmirala v nemških gledališčih. »Un ballo in maschera« je zlasti glede oblikovanja recitativa in orkestra pomembna stvaritev v mojstrovem razvoju v smeri, ki vodi postopoma proti njegovemu poznemu stilu. Krstna predstava je bila leta 1859 v Rimu, prva v nemščini pa v prevodu J. C. Grünbauma leta 1862 v Stuttgartu, nakar so sledile še druge nemške uprizoritve, npr. 1863 v Budimpešti, 1866 na Dunaju in v Pragi ter 1873 v Berlinu. Kot kaže gradivo, je Loewenbergov po-

⁷⁸ MGG V, 1707—1708; Kosch W., ib., 842; LTb 1872 št. 59; LZg 182 št. 16, 17.

⁷⁹ LZg 1871 št. 268; LZg 1872 št. 65; LTb 1872 št. 65.

⁸⁰ DAS - Prez. arh. 1872 št. 1286.

⁸¹ LZg 1872 št. 224, 231, 237, 243, 260, 262, 270, 271, 277, 295, 300; 1873 št. 9, 21, 32, 47, 60, 65.

podatek, da je bila ljubljanska premiera šele leta 1880, zmoten.⁸² Iz časopisnega poročila razberemo, da je prva izvedba te Verdijeve opere v Deželnem gledališču zelo uspela. Orkester in zbor sta sodelovala harmonično, solisti pa so z izjemo tenorista Kühna peli kar izvrstno. Tudi številno občinstvo je delo ugodno sprejelo. Žal pa ni kritik zapisal ob tako pomembnem dogodku niti besede o sami Verdijevi stvaritvi.⁸³

Med številnimi operetami sezone 1872/73 srečamo dve noviteti: »Die Insel Tulipatan« (»L' Ile de Tulipatan«, premiera začetek novembra 1872) in »Des Löwen Erwachen« (premiera 21. januarja 1873). Prva je žlahtna in še tudi v zadnjem času izvajana enodejanka J. Offenbacha, katero so krstili leta 1868 v Parizu. Avtor operete v 1. dejanju »Des Löwen Erwachen« je danes že pozabljeni dunajski skladatelj Joh. Brandl. Vendar je ta nekoč uživala precejšnjo popularnost, saj so jo v drugi polovici prejšnjega stoletja igrali na Dunaju v različnih gledališčih. Ljubljanski kritik je to delo sprejel z odobravanjem ter pohvalil glasbo in libreto.⁸⁴

S prihodom direktorja Kotzkega v Ljubljano se je kvaliteta opernih izvedb spet občutno popravila. In to ne glede na velike pomanjkljivosti, ki so se zaradi nesposobnosti nekaterih solistov in šibkosti zbora pokazale na začetku sezone in že resno ogrožale obstoj opere.⁸⁵ Kajti Kotzky je dokaj težak položaj dobro obvladal in pravočasno izpopolnil svoj ansambel. Ko bi ne bil ukrepal tako spretno in učinkovito, Ljubljana to sezono gotovo ne bi imela opere, ki je dosegla vsaj raven solidnega provincialnega povprečja. Nedvomno najtrdnjša opora opere sta bili koloraturka Kroppova in altistka Rosenova. Kroppova je bila rutinirana pevka, ki je nekoč blestela na velikih odrih, a je še vedno privlačevala s svojo fino interpretacijo. Tudi Rosenova je uspešno pela v pomembnejših gledališčih, npr. v Berlinu, Salzburgu ali Brnu. Posebno prepričljiva je bila v »Trubadurju«, ko je kritik navdušeno priznal, da se s takšno Azuceno lahko postavi le malo velikih odrov. Na komičnem področju se je izvrstno uveljavil basist Ausim, rutiniran igravec, ki ga dobimo že naslednjo sezono na seznamu osebja na novo ustanovljene Komične opere na Dunaju. Pa tudi ostali solisti kot sopranistka Erlesbeckova, tenorista Kühn in Stoll, baritonist Woloff in basist Pollak so bili bolj ali manj zadovoljivi. Glasbene predstave je vodil kapelnik Delin, pod čigar taktirko je dosegel že vse od začetka sezone dobro zasedeni orkester vso preciznost.⁸⁶

⁸² Loewenberg A. ib., 469, 473, 479—480, 491—492, 507; Gerigk H., *G. Verdi*, Potsdam 1932, 98—101; Hussey D., *Verdi*, New York 1949, 117 do 119; Toye F., *Verdi*, New York 1934, 352—358.

⁸³ LZg 1873 št. 9.

⁸⁴ Loewenberg A., ib., 516; Jacob P. W., ib., 108; Riemann H., ib., I, 217; Bauer A., ib., 61, št. 2644.

⁸⁵ LTb 1872 št. 236, 240, 245.

⁸⁶ LZg 1872 št. 224, 225, 236, 238, 242, 244, 249, 257, 270, 272, 300; 1873 št. 20, 32, 33; 1874 št. 17; LTb 1872 št. 270.

Direktor Kotzky si je vneto prizadeval, da poveča privlačnost predstav in ublaži nekatere hibe domačega ansambla s številnimi gosti. V tem pogledu je bila prav sezona 1872/73 bolj pestra in bogata kot katerakoli doslej. Med gosti je bil najpomembnejši saški dvorni pevec Emil Scaria, znamenit basist svojega časa, ki je bil naslednjo sezono angažiran v dunajski Dvorni operi. Njegovo gostovanje v »Faustu« in »Čarostrelcu« sredi novembra 1872 je bilo za Ljubljano izreden dogodek in je izzvalo viharno navdušenje občinstva, ki je vselej do zadnjega napolnilo dvorano.⁸⁷ Veliko zanimanja je zbudil tudi nastop Ljubljancanke Clementine Eberhardtove v vlogi Margarete dne 29. marca 1873. Clementina Eberhardtova je bila deležna že pred leti priznanja kot koncertna pevka Filharmonične družbe. Zatem je žela zmagoslavje kot operna pevka v Linzu in Karlsruhu, kjer je bila angažirana od septembra 1871 dalje. Ob njenem gostovanju je bila soglasna sodba kritike in publike, da v Ljubljani tako umetniško dovršene Margarete še niso slišali.⁸⁸ Dalje je v vrsti gostov zabeležiti še sopranistko Ireno Gerdes in operetno pevko Schenk-Ullmayerjevo iz Gradca, tenorista Burchardta iz Erfurta ter domačinki Cecilijo Eberhardt in Antonio Neugebauer-de Castro. Tudi ta gostovanja so bila z izjemo nastopa tenorista Burchardta prav lepa umetniška doživetja. Od navedenih je najbolj navdušila Gradčanka Irena Gerdes v vlogi Agathe (»Čarostrelec«) in Leonore (»Trubadur«). Irena Gerdes je bila mlada in nadarjena umetnica, ki je imela za seboj temeljito šolo. Kritika ji je napovedovala lepo bodočnost — že naslednjo sezono je bila primadona v Dortmundu.⁸⁹ Antonia Neugebauer-de Castro, ki je pred dvema letoma uspešno delovala pri Dramatičnem društvu in se je zatem še izpopolnjevala v Trstu, se je predstavila kot Gilda v Verdijevem »Rigolettu«. Ob tej priliki je kritika ugotovila, da je Neugebauerjeva razveseljivo napredovala.⁹⁰

Po končani zimski sezoni je priredila spomladi 1873 Filharmonična družba v korist fonda za gradnjo svojega društvenega in šolskega poslopja tri predstave Bellinijeve »Norme« (14., 17. in 20. maja). To je po letu 1850 zanimiv poskus, da poseže ta glasbena ustanova spet vidneje v operno življenje mesta.⁹¹ Toda za razliko od prej tokrat opere niso izvedli v celoti diletanti, ampak so sodelovali tudi poklicni solisti. Tu mislim predvsem na Clementino Eberhardt v naslovni vlogi in tenorista Stolla gledališke družbe J. Kotzkega v vlogi Severa, medtem ko sta pela Adalgiso in Orovista Cecilija Eberhardt in Schulz. Kot beremo v časopisnem poročilu, je bila izvedba sijajna in tudi obisk je bil obilen.⁹²

⁸⁷ LZg 1872 št. 263, 264, 265.

⁸⁸ LZg 1873 št. 73; LTb 1873 št. 72.

⁸⁹ LZg 1873 št. 33, 38; LTb 38, 44, 51, 229.

⁹⁰ LZg 1873 št. 70.

⁹¹ Sivec J., *ib.*, 139, 140.

⁹² LZg 1873 110, 111, 113, 114.

Ker se je Kotzky izkazal v slehernem pogledu praktičen in preudaren direktor, ki je izpolnil pričakovanja in se je hkrati tudi znal prilagoditi lokalnim razmeram, je gledališki odbor priporočil njegovo prošnjo za ponovno entreprizo deželnemu odboru v ugodno rešitev in mu zajamčil potrebno vsoto prostovoljnih prispevkov.⁹³

V sezoni 1873/74 je Kotzky svoja prizadevanja za umetniški razcvet gledališča v Ljubljani razvijal še z večjo silo in uspehom in tako tudi ta sezona pomeni, glede repertoarja kot samih izvedb, nadaljnji vzpon nemške opere. Po sodbi tujih obiskovalcev je Ljubljana imela opero, ki je v manjših provincialnih gledališčih le redke pojav.⁹⁴ Med člani ansambla je posebno blestela primadona Schütz-Wittova, dovršena umetnica, ki ji je kritika vselej izrekla najbolj laskava priznanja. Od pevcev je bil najbolj priljubljen basist Chlumetzky, ki je znal svoj ne zelo močan glas uveljaviti z umetniško fineso. Pa tudi sicer je operni ansambel štel še več sposobnih moči, kot npr. tenorista Khalsa in Mohra, altistko Ujfalusy, sopranistki Hron in Möller.⁹⁵ Umetniško kvaliteto predstav je v marsičem pripisovati tudi večjemu muzikalnemu vodstvu. Poleg že ugodno znanega Delina je dirigiral Witt, ki se je izkazal kot kapelnik bogatih izkušenj in obsežnega znanja. Po rodu je bil iz Königsberga in je pred svojim prihodom v Ljubljano deloval v pomembnih mestih kot Hamburg, Kiel, Königsberg, Dunaj ali Budimpešta.⁹⁶ Zbor in orkester sta bila dobro zasedena in sta skoro vselej častno izpolnila svojo nalogo. Pri predstavi Rossinijevega »Wilhelma Tella« so zbor okrepili pevci Dramatičnega društva, medtem ko je basist Chlumetzky pel pri Vodnikovi proslavi in benefični predstavi kapelnika Dramatičnega društva Šantla.⁹⁷

V repertoarnem pogledu je bila sezona 1873/74 najbogatejša v obravnavanem obdobju, saj je bilo izvedeno kar 25 oper. Vsekakor preseneča, da so bile ob tako obsežnem in zahtevnem sporedu skoro vse uprizoritve dobro pripravljene, kar še posebej dokazuje muzikalno razgledanost in veščost ansambla.

To sezono je v repertoarju občutno porastlo število oper nemških avtorjev. Med temi sta bili dve pomembni noviteti — »Tannhäuser« in »Fidelio« ter še precej v Ljubljani že poprej uprizorjenih del: »Zar und Zimmermann«, »Der Waffenschmied«, »Undine«, »Der Freischütz«, »Die lustigen Weiber von Windsor«, »Don Juan«, »Die Hochzeit des Figaro« in »Martha«.⁹⁸

Premiera »Tannhäuserja«, ki je bila 6. marca 1874, je hkrati prva uprizoritev Wagnerja na ljubljanskem odru in zato važen dogo-

⁹³ DAS - Prez. arh. 1873 št. 1354; LZg 1873 št. 78, 107.

⁹⁴ LZg 1873 št. 246.

⁹⁵ LZg 1873 št. 229, 235, 243, 246, 231, 249, 281; LZg 1874 št. 5; LTb 1873 št. 243.

⁹⁶ LZg 1874 št. 58.

⁹⁷ LZg 1874 št. 19, 23, 82.

⁹⁸ LZg 1873 št. 229, 234, 239, 241, 245, 247, 249, 253, 256, 259, 262, 269, 280, 288; 1874 št. 1, 12, 17, 30, 36, 43, 48, 70.

dek v glasbenem in gledališkem življenju tedanje kranjske metropole. Če gledamo ta datum z vidika nemškega in avstrijskega gledališča, je nedvomno bila omenjena premiera precej zapoznela, saj so v Nemčiji začeli izvajati skladateljeva dela že marsikje okrog leta 1850, medtem ko beležimo prvo uprizoritev Wagnerja v Avstriji leta 1854 s »Tannhäuserjem« v Gradcu, kjer so do leta 1870 spoznali še njegove opere »Lohengrin« (1863), »Rienzi« (1865) in »Der fliegende Holländer« (1870). Podobno je imel Wagner že do začetka sedemdesetih let utrjeno tradicijo na Dunaju ali v Pragi. Vendar se zdi prva ljubljanska izvedba Wagnerja manj pozna, če vemo, da si je ta glasbeni velikan le počasi utiral pot na nenemške odre in da beležijo prve uprizoritve njegovih del v Parizu, Londonu ali Bologni šele v letih 1861 oziroma 1870 in 1871. Razen tega je treba opozoriti, da se ljubljansko občinstvo ni prvič srečalo z Wagnerjevo glasbo šele tokrat, saj je Filharmonična družba občasno vključevala v svoje koncerte posamezne odlomke iz njegovih oper že vse od leta 1858 dalje.⁹⁹ Da pa ni Ljubljana doživela prve uprizoritve Wagnerja že prej, je razumljivo, ker ni bilo na voljo primernih izvajalnih sredstev in ker je manjkala kontinuiteta operne reprodukcije — v letih 1856 do 1860 in 1861 do 1865 sploh ni bilo nemške opere.

Ljubljansko občinstvo je sprejelo opero »Tannhäuser« z velikim odobravanjem. Recenzent je z vznichenjem ugotavljal, da so solisti, zbor in orkester pod vodstvom kapelnika Witta ustvarili nekaj neslutenege in čudovitega ter priznal, da je bilo s tem opravljeno gigantsko delo.¹⁰⁰

Casopisno naznanilo za predstavo Beethovnovoga »Fidelia« dne 24. marca 1874 dostavlja izrecno pripombo »zum ersten Mal«. Pravilnost tega podatka potrjuje gradivo, ki je z izjemo leta 1820/21 dovolj popolno za posamezne operne sezone po letu 1815, ko se je »Fidelio« že začel pojavljati na nemških in avstrijskih odrih.¹⁰¹ Ljubljanska premiera je zbudila pri občinstvu precej pozornosti, žal pa je bila izvedba vse prej kot zadovoljiva, dasiravno so se nosilci glavnih vlog dobro izkazali. Verjetno je temu vzrok pozen datum predstave, ko tik pred sklepom sezone ni bilo več dovolj časa za vaje celotnega ansambla.¹⁰²

Sicer pa je široko publiko najbolj navdušila velika opera »Die Afrikanerin («L' Africaine»), ki je bila med 27. decembrom in 8. februarjem kar šestkrat na sporedu in je vselej napolnila gledališko dvorano. Z njo je predstavil Kotzky poslednje in najvrednejše delo G. Meyerbeera, v katerem je dosegel skladatelj zdaleč najmočnejšo

⁹⁹ Loewenberg A., ib., 418—420, 431—433, 450—452; Wallaschek R., *Das k. k. Hofoperntheater*, Wien 1909, 157—161, 205, 208; Baravalle R., ib., 176; Gregor J., *Geschichte des österreichischen Theaters*, Wien 1948, 200; Cvetko D., ib., III, 123; sporedi Filharmonične družbe za obravnavano obdobje v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (rokopisni oddelek).

¹⁰⁰ LZg 1874 št. 53, 57, 60.

¹⁰¹ Loewenberg A., ib., 293—294; Sivec J. ib., 46 ss; LZg 1874 št. 67.

¹⁰² LZg 1874 št. 68.

psihološko poglobitev in organsko povezavo glasbe z dramsko vsebino. Ta Meyerbeerova mojstrovina je prispela na ljubljanski oder še dosti zgodaj. Krstna predstava je bila leta 1865 v Parizu, nakar so neposredno sledile že v nekaj letih premiere v Berlinu, na Dunaju, v Pragi in Brnu. Kot izkazuje gradivo, ne drži Loewenbergov podatkov, da je bila premiera v Ljubljani šele leta 1880.⁴⁰³ Izvrsten uspeh uprizoritve je prinesel ansamblu direktorja Kotzkega toplo in enoglasno priznanje kritike.⁴⁰⁴

Kot prejšnjo je Kotzky tudi to sezono v obilni meri poskrbel za zabavo z operetami in vključil v spored pet novitet.⁴⁰⁵ Od teh sta bili umetniško vrednejši le ljubka Offenbachova koverzacijska enodejanka »Lieschen und Fritzchen« (premiera jan. 1874) in opereta v treh dejanjih »Hundert Jungfrauen« (»Les cent vierges«, 13. XII. 1873) A. Lecoqa, s katero se je pojavila tvornost tega kvalitetnega francoskega skladatelja prvič na ljubljanskem odru. In to dosti zgodaj, saj si je Lecoq le malo pred tem prav z omenjenim delom utrl pot v gledališki repertoar.⁴⁰⁶ Ostale operete, ki jih je to sezono spoznalo ljubljansko občinstvo, kot Suppéjeva enodejanka »Franz Schubert«, v kateri je skladatelj neokusno uporabil Schubertove melodije, »Der geheimnisvolle Dudelsack« J. Hoppa in »Die Fabrikmädchen« A. Müllerja, pa so bile povsem nepomembne.⁴⁰⁷

Navzlic tako bogatemu sporedu in nadpovprečni kvaliteti uprizoritev obisk gledališča v sezoni 1874/75 ni bil zadovoljiv. To je pripisovati predvsem neugodnim gospodarskim razmeram v državi, ki so bile posledice ponovnega poraza Avstrije leta 1866 in nemško-francoske vojne leta 1870.⁴⁰⁸ V tej zvezi naj omenim, da je tedaj tudi upadlo zanimanje slovenskega občinstva za predstave Dramatičnega društva. Kot izvemo iz časopisnih vesti pa je bila podobna situacija še v drugih krajih monarhije, npr. v Budimpešti, Linzu in celo na Dunaju.⁴⁰⁹

Lep umetniški užitek in hkrati obogatitev repertoarja so bile predstave, ki jih je aprila in maja 1874 priredila s sodelovanjem nekaterih članov deželnega gledališča Filharmonična družba. Gre za izvedbo dveh oper — »Der Wildschütz« in »Guttenberg« —, ki sta tokrat, čeprav s precejšnjo zamudo, doživeli ljubljansko premiero.⁴¹⁰ Prva je umetniško najpopolnejše in še tudi danes najbolj sveže Lortzingovo delo, ki se je udomačilo na nemških odrih že neposredno po krstni izvedbi leta 1842 v Leipzigu. Avtor druge je nekoč

⁴⁰³ Loewenberg A., ib., 498; Jirouschek J., *Internationales Opernlexikon*, Wien 1948, 250—251; Grout D. J., ib., 317.

⁴⁰⁴ LTb 1873 št. 296; LZg 1873 št. 297.

⁴⁰⁵ LZg 1873 št. 26; 1874 št. 10, 14, 26.

⁴⁰⁶ Altmann W., ib., 57—58; MGG VIII, 447—448; Loewenberg A., ib., 526.

⁴⁰⁷ Kromer J., ib., 120.

⁴⁰⁸ Gestrin F. — Melik V., ib., 148, 170; Efimov A. V., *Novaja istorija*, Moskva 1945, 194—195, 198; Baravalle R., ib., 106.

⁴⁰⁹ LZg 1873 št. 225; 1874 št. 227, 246.

⁴¹⁰ LZg 1874 št. 86, 97, 100, 106, 111, 112; LTb 1874 št. 114.

popularni, a danes tudi že pozabljeni dunajski skladatelj Ferdinand Fuchs. Njegovo opero »Guttenberg« so krstili leta 1846 v Gradcu, nato pa z uspehom izvajali še v drugih nemških gledališčih.¹¹¹

Na splošno željo občinstva in gledalskega odbora je Kotzky prevzel pod pogojem, da dobi nezmanjšano subvencijo, umetniško vodstvo Deželnega gledališča tudi za sezono 1874/75.¹¹² Žal direktor tokrat pričakovanj ni izpolnil, saj pomeni ta sezona spet občutno nazadovanje nemške glasbeno dramske poustvarjalnosti. Več opernih uprizoritev sploh ni ustrezalo resnejšim umetniškim zahtevam (npr. »Martha«, »Belisar«, »Die Stumme von Portici« in »Fra Diavolo«), pa tudi ostale niso presegle povprečja. Čeprav posamezni solisti kot npr. primadona Schütz-Wittova, koloraturka Januschowsky, tenorist Dalfy, baritonist Grünauer ali basist Hajek nikakor niso bili slabi, je izvedbam večinoma manjkalo celovitosti in zaključenosti.¹¹³ To navzlic temu, da je bilo glasbeno vodstvo v večjih rokah (dirigenta Witt in Sechter) in da je bila zasedba zbora in orkestra kar ustrezna. Vse kaže, da sta bila omenjenemu znižanju umetniške kvalitete popuščanje delovne discipline in nezadosten študij vlog bolj kriva kot nesposobnost izvajalcev.

Za ljubitelje opere je bil gotovo lep dogodek gostovanje baritonista Josefa Becka in Gradca (»Der Troubadour«, »Das Nachtlager in Granada«). Ta pevec, ki je začel svojo operno kariero v Ljubljani leta 1869/70, je s svojim sonornim glasom, očarljivo interpretacijo in premišljeno igro izzval navdušenje kritike in občinstva.^{113a} Od domačinov je nastopil v nemškem gledališču tedaj še mladi pevec in igravec Dramatičnega društva Josip Nolli. Ta pozneje znameniti baritonist, je pel med dejanji benefične predstave altistke Berthe Frey odlomke iz Kreutzerjeve »Das Nachtlager in Granada« in bil deležen priznanja kritike.^{113b}

Od novitet je bila najpomembnejša Meyerbeerova velika opera »Der Prophet« (Le Prophète), ki je prišla na ljubljanski oder 14. januarja 1875, medtem ko se je v svetovnem gledališkem repertorju uveljavila že v prvih letih po njeni krstni izvedbi (Paris 1849). Z njo je Kotzky predstavil vredno delo iz Meyerbeerove ustvarjalnosti. Podobno kot »Hugenoti« kaže tudi »Prerok« mojstrsko zgradbo dejanj, točno poznavanje teatralnega efekta in izkušeno obravnavanje pevskih glasov in orkestra, mimo tega pa še poglobitev dramskega elementa.¹¹⁴

Razen »Preroka« je občinstvo to sezono spoznalo še nekoliko starejšo Auberovo komično opero »Carlo Broschi oder Des Teufels

¹¹¹ Loewenberg A., ib., 418, 441; Riemann H., ib. I, 562; Zentner W., *Reclams Opernführer*, Stuttgart 1953, 157.

¹¹² LZg 1874 št. 71, 77.

¹¹³ LZg 1874 št. 71, 77, 228, 253; 1875 št. 46, 53, 63; LTb 1875 št. 64.

^{113a} LZg 1874 št. 286, 287, 289; LTb 1874 št. 287 290.

^{113b} LZg 1875 št. 50.

¹¹⁴ Loewenberg A., ib., 444—445; Jirouschek J., ib., 247; Brockway W. & Weinstock H., ib., 241—243.

Anteil« (»La Part du Diable«, premiera 11. II. 1875). To opero, ki so jo krstili že leta 1843 v Parizu, ocenjuje muzikolog O. Gumprecht kot nepomembno. Nasprotno pa se je ljubljanska kritika o njej pohvalno izrazila in ji priznala mnogo lepote in učinkovitost ansamblov.¹¹⁵

Še občutneje kot na opernem se je to sezono znižala reprodukcijska kvaliteta na opernem področju, kjer je doživela večina izvedb neuspeh. Za to glasbeno dramatsko zvrst, ki je bila v Ljubljani že vrsto let posebno priljubljena, ni imel Kotzky dovolj sposobnih pevcev, medtem ko se tu glasovno primernejši operni solisti niso obnesli, ker niso obvladali govornega dialoga. Situacija se tudi ni popravila proti koncu sezone, ko sta gostovali Christoph-Maschkova in de la Tour, ki si nista mogla pridobiti simpatije občinstva, čeprav jima kritika ni odrekla določenih kvalitete.¹¹⁶

Med operetami, ki jih je Kotzky uvrstil v repertoar sezone 1874/75, sta bili dve vredni noviteti: Offenbachova enodejanka »Dorothea« (premiera 29. X. 1874) in Lecoqova »Mamsell Angot« (»La Fille de Madame Angot«, premiera 18. XI. 1874). Slednja je najbolj popularna stvaritev mlajšega Offenbachovega sodobnika in ena najuspešnejših operet tistega časa. V Parizu so jo med 21. februarjem 1873 in 27. decembrom 1874 uprizorili kar petstokrat. To opereto, ki vsebuje obilo sijajne in prešerno vesele glasbe ter se deloma približuje operi, je označil recenzent Laibacher Tagblatta kot eminentno in dobrodošlo obogatitev repertoarja.¹¹⁷ Pohvalil je tudi izvedbo, ki so jo eksaktno pripravili operni solisti.

Po triletnem delovanju Kotzky ni hotel več ostati v Ljubljani. Ker zaradi znižanja umetniške ravni predstav in zastarelosti repertoarja z njim niso bili več zadovoljni in se je razen tega zadnje sezone obisk še zmanjšal, se je Kotzky začel ozirati za entreprizo drugam. To je dobil, ko mu je bilo januarja 1875 zaupano za dobo treh let vodstvo gledališča v Linzu.¹¹⁸

Ne glede na nekatere pomanjkljivosti moramo označiti njegovo entreprizo v zgodovini ljubljanskega Deželnega gledališča kot pomembno. Z njegovim prihodom v Ljubljano se je kvaliteta operne produkcije nedvomno izboljšala in v sezoni 1873/74 tudi razločno povzpela nad povprečje. Razen tega je predstavil Kotzky ljubljanskemu občinstvu dovolj opernih novitet, pri čemer mu gre še posebna zasluga, da je uvedel Wagnerja na ljubljanski oder.

Ko ocenjujemo dosežke opere v Ljubljani v letih 1861—1875, ne smemo prezreti dejstva, da se je njeno delo odvijalo v neugodnih ekonomskih razmerah. Obravnavano obdobje je nasploh čas gospodarske nestabilnosti in je bilo še posebej nenaklonjeno rasti gledališč v manjših provincialnih mestih, katerim ni bila zagotovljena

¹¹⁵ Gumprecht O., *ib.*, 197—199; LZg 1875 št. 34; LTb 1875 št. 35.

¹¹⁶ LTb 1874 št. 249, 284; 1875 št. 56; LZg 1874 št. 278; 1875 št. 55.

¹¹⁷ Jacob P. W., *ib.*, 40—41; Keller O., *ib.*, 106—107; LTb 1874 št. 267.

¹¹⁸ DAS - Prez. arh. 1875 št. 1531; LZg 1875 št. 13.

zadostna podpora iz javnega sklada. Razen tega je na delovanje nemškega Deželnega gledališča v Ljubljani negativno vplivala še vrsta specifičnih okoliščin. Kot poprej je tudi sedaj bilo pereče vprašanje privatnega lastništva lož, ki je odtegovalo impresarijem stalen dohodek. Ko pa se je s padcem Bachovega absolutizma sprostila slovenska kulturna dejavnost, ki je težila v okviru leta 1867 ustanovljenega Dramatičnega društva za razvoj slovenske gledališke umetnosti, je postajalo vse bolj jasno, da je nemško gledališče v Ljubljani kot narodnem in kulturnem središču slovenskega etničnega ozemlja docela tuje telo. Zato ne preseneča, da je bila proti njegovemu uspevanju slovenska večina v deželnem zboru, kjer je J. Bleiweis leta 1863 predlagal, naj preneha biti deželna ustanova, ker v njem ne igrajo v slovenskem jeziku.⁴¹⁹ Ne glede na to pa je bila na obstoju nemškega gledališča zainteresirana tanka plast nemškega oziroma nemško orientiranega prebivalstva, ki je to od leta 1866 naprej z lastnimi sredstvi tudi prizadevno in dovolj uspešno podpirala.

Če pregledamo operni repertoar nemškega Deželnega gledališča v Ljubljani v času od 1861—1875, ugotovimo, da ta ni bil več tako napreden in sodoben kot v prejšnjih desetletjih, ko je šlo ljubljansko gledališče skoro v celoti v korak z glasbenim dogajanjem v svetu. Število pomembnih in aktualnih opernih novitet, ki jih je ljubljansko občinstvo spoznalo brez večje zakasnitve, se je zelo zmanjšalo. Primerjava repertoarja Deželnega gledališča z repertoarjem večjih gledališč v nekdanji Avstriji pa nam pokaže, da je zdaj Ljubljana znatno zaostala. Zlasti je to opazno glede uprizarjanja Wagnerja, ki je imel v gledališčih večjih mest kot so Dunaj, Praga ali Gradec do ljubljanske premiere »Tannhäuserja« (1874) že utrjeno tradicijo. Nadalje pogrešamo na repertoarju še nekatera dela francoske operne literature, ki so bila tedaj na nemških odrih dosti aktualna; tako zlasti Gounudovo »Romeo et Juliette« (1867) in Thomasovo »Mignon« (1866).⁴²⁰ Pa tudi obe Verdijevi noviteti, »La Traviata« in »Un ballo in maschera«, nista doživeli ljubljansko premiero brez zamude. Da je prišla Ljubljana toliko v razkorak z večjimi kulturnimi središči, je poleg že omenjenih činiteljev še zlasti vzrok to, da je bilo v letih 1861—1865 operno uprizarjanje povsem prekinjeno, medtem ko je v sezonah 1870/71 in 1871/72 moralo že po nekaj mesecih prenehati. Tako je edino pomembnejše področje glasbeno dramskega repertoarja, kjer je Ljubljana dohajala razvoj v svetu, opereta. V obravnavanem obdobju je Deželno gledališče predstavilo znaten del Offenbachove ustvarjalnosti, poleg tega pa še operete skladateljev F. von Suppéja in A. Ch. Lecoqa. Vsa ta dela so prispela sorazmerno hitro na ljubljanski oder.

Ne glede na to, da nemška opera v Ljubljani ni mogla dovolj upoštevati sodobne produkcije, pa ji nikakor ne gre odrekati po-

⁴¹⁹ Stenographischer Bericht der XX. Sitzung des Krainischen Landtages zu Laibach am 2. März 1863 v DAS.

⁴²⁰ Loewenberg A., ib., 508—509, 513.

mena. Čeprav se je moralo nemško Deželno gledališče v Ljubljani težje boriti za svoj obstoj kot gledališča v večjih mestih nekdanje Avstrije, je le imelo dosti boljše tehnične možnosti kot slovensko gledališče, ki je bilo šele v svoji začetni razvojni fazi in še dolgo ni zmoglo uprizarjanja oper.¹²¹ Ker je nemško gledališče že imelo utrjeno tradicijo in profesionalne pevce in igralce, je lahko vse drugače upoštevalo starejšo in sodobno glasbeno dramatsko literaturo. Pregled repertoarja nam pokaže, da je ta bil obsežen in tehten. Vseboval je dosti starejših klasičnih in romantičnih del trajne vrednosti, od katerih jih je spoznalo občinstvo več šele v tem času. Razen tega kvaliteta reprodukcije večinoma ni bila slaba, v nekaj sezonah je celo razločno preseгла povprečje. Končno ne smemo pozabiti, da je nemška opera dajala tudi možnosti za udejstvovanje pevcem iz vrst domačega prebivalstva. Med njimi najdemo na odru nemške opere tudi člane Dramatičnega društva, kar kaže na določeno sodelovanje med obema ustanovama.

SUMMARY

In autumn 1861, when the Ljubljana theatre came under the administration of the provincial committee, it still had no resident singers or actors but continued to be dependent on foreign German companies, which changed from year to year or within the period of several seasons.

Due to insufficient subsidy, the musical repertoire from 1861—1865 had to be restricted to operetta, but the performances were mostly unsatisfactory. Nevertheless it is significant that the public had the opportunity to get to know the operettas of Offenbach and Suppé.

In autumn 1865 opera was resumed but the repertoire was not extensive and the performances were bad or scarcely mediocre. The initiative for an improvement in artistic quality came from the public, which elected a special committee whose task was to supervise activity in the theatre and to collect voluntary contributions for the impresarios. In this way a better material foundation was created and opera began to flourish again with the arrival in 1866 of the experienced and ambitious impresario Anton Zöllner from Brno. With a selected and enriched repertoire and by the relatively high quality of performances, Zöllner improved the Ljubljana theatre so much that it surpassed many a provincial theatre. As in the previous decades romantic opera by French and Italian composers prevailed, especially Verdi and Donizetti. Of the newer operas Gounod's »Faust« (1867) enjoyed the greatest popularity. In addition to »Faust« Zöllner presented operas such as »La Traviata« (1867), »Die lustigen Weiber von Windsor« (1868), »Der Waffenschmied« (1868), »Dinorah« (1868) and »La Favorite« (1868).

After Zöllner had left Ljubljana it was impossible to find a suitable impresario, so during the 1869/70 season the artistic direction of the theatre was taken over by a syndicate of 9 citizens, whose zeal and self-sacrifice were responsible for Ljubljana's enjoying good opera during this season as well. Among new operas Lortzing's »Undine« aroused espe-

---

¹²¹ Repertoar slovenskih gledališč 1867—1967, Ljubljana 1967, 174 ss.; Cvetko D., ib. III, 205—206.

cial enthusiasm among public and critics alike. That Mozart's »Le nozze di Figaro« appeared on the Ljubljana stage only in 1870, as the newspaper and police reports mention, remains a question. According to present data, the opera was probably already performed during the 1790/91 season, but we are unfortunately unable to prove this directly. As in other theatres throughout the world, performances of Offenbach's operettas became more and more frequent in Ljubljana too.

During the seasons 1870/71 and 1871/72, operatic performances were limited to a few months because of financial difficulties and the lack of qualified singers, so the theatre's repertoire was mainly composed of operetta.

Operatic activity was re-enlivened during the years 1872—75, when the director was Josef Kotzky from Salzburg. The artistic quality of performances was especially raised in the 1873/74 season, which was the richest of the whole period under discussion. Among new operas which Kotzky presented to the public, especially important were: »Tannhäuser« (1874), »Un ballo in maschera« (1873), »Fidelio« (1874), »L'Africaine« (1873) and »Le Prophète« (1875).

In the spring of 1873 and 1874 performances by the Philharmonic Society, which included two new operas in its programme, Lortzing's »Der Wildschütz« (1874) and Fuchs's »Gutenberg« (1874), were a fine artistic enjoyment and at the same time an enrichment of the operatic repertoire.

In an assessment of the achievements of German opera in Ljubljana from 1861—1875, we must not ignore the fact that it worked under difficult financial conditions. The period under discussion was in general a time of economic instability and was especially unfavourable to the growth of theatres in smaller provincial towns, where a sufficient subsidy from public funds was not guaranteed. In addition, the activity of the German theatre in Ljubljana was adversely affected by a series of specific circumstances. As before the question of the private ownership of boxes was still burning, because this deprived the impresarios of their steady income. With the fall of Bach's absolutism Slovene cultural activity was set free and in 1867 the Dramatic Society was founded, so the national question in a town with a strong Slovene majority, became more and more acute.

If we consider the operatic repertoire of the Provincial Theatre in Ljubljana in the period from 1861—1875, we can see that it was no longer so progressive and modern as in the previous decades, when the Ljubljana theatre was almost keeping step with musical activity throughout the world. The number of major new operas introduced to the Ljubljana public approximately as soon as in other, more important centres, had sharply decreased. A comparison of the Provincial Theatre's repertoire with that of larger theatres in Austria shows that Ljubljana had considerably lagged behind. This is especially noticeable in the case of Wagner's works which had already established a firm tradition in the theatres of larger cities such as Vienna, Prague and Graz before the Ljubljana première of »Tannhäuser« (1874) even took place. We further miss works of French operatic literature from repertoire, at that time current on German stages, especially Gounod's »Romeo et Juliette« (1867) and Thomas's »Mignon« (1866). From Verdi's middle period, only the operas »La Traviata« (1867) and »Un ballo in maschera« (1873) were performed, while »Il Trovatore«, »Rigoletto« and »Ernani«, which at that time were constant items on the repertoire of the Provincial Theatre, had already had their Ljubljana premières before 1861. It is not surprising that the Ljub-

ljana public did not get to know of the mature Verdi to any higher degree, because besides the three works mentioned, »Un ballo in maschera« was actually the only Verdi opera before »Aida« which gained wide acceptance in German theatres.

The only field in the musical repertoire where the Provincial Theatre kept in step with developments in the rest of the world, was operetta. During the period under discussion, a considerable part of Offenbach's work was performed, as well as operettas by Suppé and Lecoq. All these works arrived quickly on the Ljubljana stage.

Although German opera in Ljubljana was not in a position to take full regard of modern production, the significance of the Provincial Theatre's musical activity must be positively appreciated. A glance at the repertoire shows that it was extensive and of considerable artistic worth. It contained many older Classic and Romantic works of lasting value, several of which were first introduced to the public at this time. Performances were mostly not bad and in some seasons even distinctly surpassed the average. Finally we must not forget that German opera also offered opportunities to local singers of appearing on stage. Members of the Slovene Dramatic Society are also to be found among their number.